

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИФРАКЦІЇ СВІТЛА

Сусь Б.А.,

доктор пед. наук, професор,

Національний технічний університет України «КПІ»,

Шут А.М.,

кандидат фіз.-мат. наук, доцент,

Київський національний університет технологій та дизайну,

Шут М.І.,

завідувач кафедри загальної та прикладної фізики,

доктор фіз.-мат. наук, професор,

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Розроблена лабораторна робота по дослідженню дифракції світла. Для визначення параметрів ґратки, які змінюються в результаті старіння, використовується лазер.

Разработана лабораторная работа по исследованию дифракции света. Для определения параметров решетки, которые изменяются в результате старения, используется лазер.

The laboratory work in the study of diffraction of light. To determine the lattice parameters that change due to aging, using laser.

Постановка проблеми. У лабораторних роботах з дослідження дифракції традиційно використовується гоніометр, на якому встановлюється дифракційна ґратка і зорова труба для спостереження дифрагованих променів [1, 2]. Дифракційна ґратка являє собою скляну або металеву пластинку, на якій через строго однакові інтервали нанесені паралельні штрихи. Ґратки, які використовуються в навчальних лабораторіях, виготовляються з пластмаси і є відбитками гравірованих ґраток. З метою захисту від ушкоджень вони розміщуються між двома скляними пластинками. Однак такі ґратки з часом старіють і значно змінюють свої параметри, так що визначена за допомогою дифракції довжина хвилі не співпадає з кольором світла. Тому виконання лабораторної роботи потребує градування ґраток. Ми пропонуємо простий, доступний, але в той же час досконалий, сучасний варіант установки із застосуванням лазера для спостереження і дослідження дифракційної картини.

Опис лабораторної роботи

Мета роботи: Вивчити явище дифракції світла на дифракційній ґратці. Визначити сталу дифракційної ґратки, кутову дисперсію й роздільну здатність. Визначити довжини хвиль, які випромінює ртутна лампа.

1. Теоретична частина

Основним параметром дифракційної ґратки є період d (стала ґратки) (рис.1).

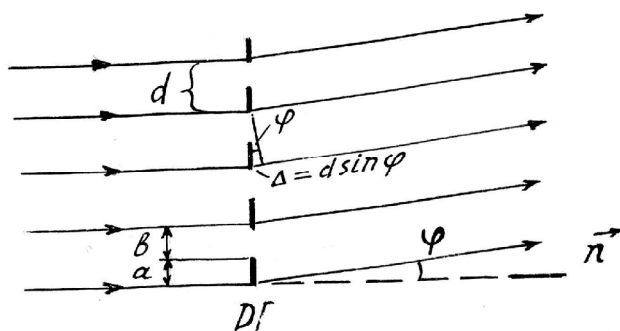
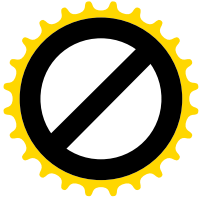
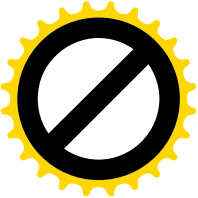

Рис.1

Розподіл інтенсивності в дифракційній картині визначається суперпозицією хвиль, які приходять у точку спостереження від різних щілин дифракційної ґратки. Інтенсивність дифрагированного світла максимальна для таких кутів φ , при яких коливання, які приходять від усіх щілин, перебувають в однаковій фазі, тобто різниця ходу сусідніх щілин дорівнює цілому числу довжин хвиль:

$$\Delta = m\lambda.$$

Згідно з рис.1

$$\Delta = d \sin \varphi,$$

тому

$$d \sin \varphi = m\lambda, \quad (1)$$

де $m = 0, \pm 1, \pm 2, \pm 3 \dots$ – порядок дифракційного максимуму.

Як видно з (1), кути, при яких спостерігаються світлові максимуми, залежать від довжини хвилі λ , тому дифракційна ґратка являє собою спектральний прилад. Біле світло при дифракції на ґратці утворюється спектр, причому фіолетові промені відхиляються менше, ніж червоні. При $m=0$ максимуми інтенсивності для всіх довжин хвиль розміщуються при $\varphi = 0$ і накладаються, тому при білому світлі нульовий максимум, на відміну від інших, виходить незабарвленим. Спектри першого, другого й більшого порядків розміщуються симетрично по обидва боки від нульового.

Важливими характеристиками дифракційної ґратки є кутова дисперсія й роздільна здатність.

Кутова дисперсія D характеризує можливість розрізнення двох близьких спектральних ліній:

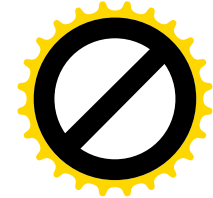
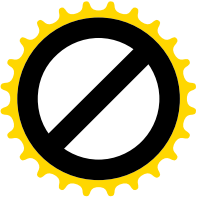
$$D = \frac{\delta \varphi}{\delta \lambda}, \quad (3)$$

де $\delta \varphi$ – кутова відстань між лініями, які відрізняються по довжині хвилі на одиничний інтервал.

Диференціюючи обидві частини (1), одержимо:

$$d \cos \varphi \delta \varphi = |m \delta \lambda| \quad (4)$$

(з огляду на те, що d – стала ґратки, для позначення диференціала використано δ).

Таким чином,

$$D = \frac{\delta\varphi}{\delta\lambda} = \frac{m}{d \cos\varphi}, \quad (5)$$

тобто дисперсія зростає при збільшенні порядку спектра m .

На практиці дисперсію ґратки визначають шляхом вимірювання кутової відстані $\delta\varphi$ між двома близькими спектральними лініями з відомою різницею довжин хвиль $\delta\lambda$.

Роздільна здатність дифракційної ґратки

Можливість розрізнення двох близьких спектральних ліній λ_1 і λ_2 залежить від їхньої ширини і кутової відстані $\Delta\varphi$ між ними (рис. 2).

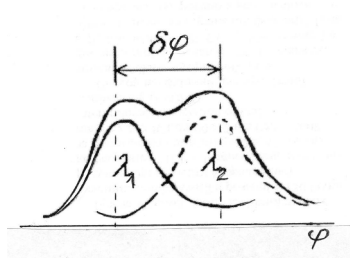

Рис. 2

Якщо у спектрі m -го порядку спостерігаються близькі лінії з довжинами хвиль λ і

$\lambda + \Delta\lambda$, то кутова відстань $\Delta\varphi$ між ними, згідно з (4), дорівнює $\Delta\varphi \cong \frac{m\Delta\lambda}{d \cos\varphi}$.

Роздільну здатність ґратки можна визначити, використовуючи умову Релея, відповідно до якої дві монохроматичні спектральні лінії ще розділяються, якщо головний максимум однієї лінії попадає на місце найближчого мінімуму іншої лінії.

2. Експериментальна частина

Прилади та приладдя:

1. Дифракційна ґратка
2. Джерело монохроматичного випромінювання (лазер).
3. Джерело лінійчатого спектру (ртутна лампа).
4. Лінза.
5. Діафрагма (щілина).
6. Лінійка.
7. Оптична лава

Завдання 1. Визначення періоду дифракційної ґратки

Необхідність визначення періоду дифракційної ґратки d обумовлена тим, що дифракційні ґратки, які використовуються у навчальних лабораторіях, мають значний розкид

цього параметра, через що неможливо одержати правильне значення вимірюваної довжини хвилі

Для визначення періоду дифракційної ґратки в даній роботі застосовується гелій-неоновий лазер L , який дає промінь з довжиною хвилі $\lambda = 0.6327$ мкм.

На рис. 3 представлена схема установки.

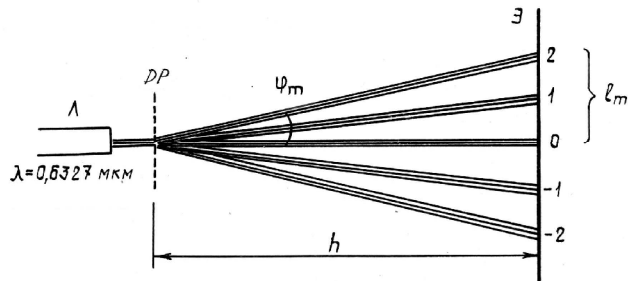

Рис. 3

Паралельний промінь лазера L направляється на дифракційну ґратку DP і на екрані E спостерігається чітка дифракційна картина з максимумами декількох порядків. Оскільки інтенсивність випромінювання лазера велика, то цю картину легко спостерігати безпосередньо. Виходячи з умови максимуму дифракційної картини (1)

можна знайти період:

$$d = \frac{m\lambda}{\sin \varphi_m} \quad (7)$$

Оскільки, згідно з рис. 4

$$\sin \varphi_m = \frac{l_m}{\sqrt{l_m^2 + h^2}} \quad (8)$$

де l_m – відстань на екрані між нульовим і m - максимумом, h – відстань між дифракційною ґраткою і екраном, то

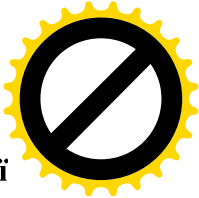
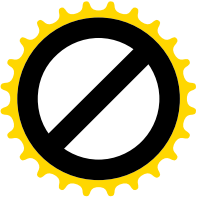
$$d = \frac{m\lambda}{l_m} \sqrt{l_m^2 + h^2} \quad (9)$$

Порядок виконання завдання 1.

1. Установити дифракційну ґратку на оптичній лаві згідно з рис. 4 на відстані h від екрана й виміряти цю відстань.
2. Увімкнути лазер і одержати на екрані дифракційну картину. Поміряти відстань між нульовим максимумом і максимумами при $m = 0, \pm 1, \pm 2, \pm 3$.
3. Використовуючи отримані дані, за формулою (9) розрахувати період ґратки d .
4. Дані вимірювань і розрахунків занести в таблицю 1.

Таблиця 1

m	$\lambda, \text{мкм}$	$l_m, \text{м}$	$d, \text{м}$	$\Delta d, \text{м}$	$\delta, \%$
	0,6327				

Завдання 2. Визначення довжини хвилі світла за допомогою дифракційної ґратки

У попередньому завданні за відомою довжиною хвилі лазера визначалася стала дифракційної ґратки. Тепер цю ґратку можна використовувати для вимірювання невідомої довжини хвилі світла.

Якщо випромінювання не лазерне, тобто не у вигляді паралельного променя великої інтенсивності, побачити дифракційну картину на екрані, як це описано у попередньому завданні, практично неможливо через слабку інтенсивність. Однак є можливість спостерігати всю дифракційну картину з максимумами декількох порядків, якщо наблизити око близько до ґратки, як це зображено на рис. 4

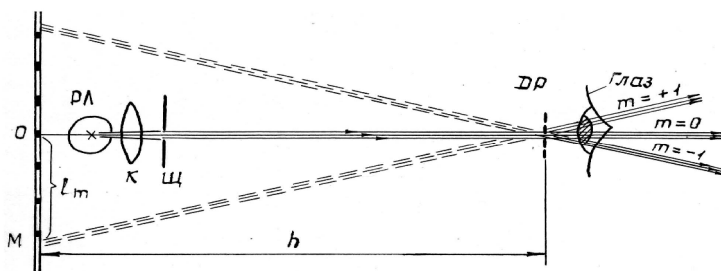

Рис. 4

У запропонованій схемі дослідження як джерело світла використовується ртутна лампа PL , що дає лінійчатий спектр (для цієї мети зручно використовувати ртутну лампу, що перебуває усередині стандартної освітлювальної лампи для вуличних ліхтарів). Світло від ртутної лампи за допомогою лінзи K і щілини $Щ$ формує пучок, який направляє на дифракційну ґратку DP . В результаті дифракції утворюється ряд максимумів різних порядків, які попадають в око під різними кутами. Центральний максимум ($m=0$) видно в напрямку щілини, а максимум порядку $m=1$ спостерігається під деяким кутом φ_m . Цей пучок приходиться до ока начебто через точку M від уявного джерела. У результаті око бачить повну й чітку картину максимумів і мінімумів різних порядків. Дифракційні кути легко визначити, спостерігаючи дифракційну картину на лінійці, розташованій на відстані h від дифракційної ґратки. Виходячи з умови (1) дифракційного максимуму,

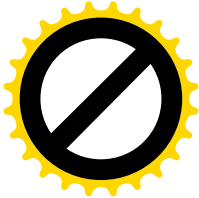
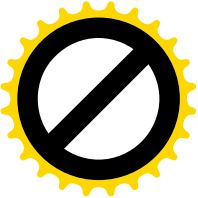
$$\lambda = \frac{d}{m} \sin \varphi_m \quad (10)$$

З рис.4 бачимо, що

$$\sin \varphi_m = \frac{OM}{MN} = \frac{OM}{\sqrt{OM^2 + ON^2}} = \frac{l_m}{\sqrt{l_m^2 + h^2}}, \quad (11)$$

де l_m – поділки на лінійці, яким відповідають максимуми порядку m .

Вираз (10) із врахуванням (11) можемо записати:

$$\lambda = \frac{d \cdot l_m}{m \sqrt{l_m^2 + h^2}} \quad (12)$$

Порядок виконання завдання 2.

1. Установити щілину $Щ$ і освітити її ртутною лампою $РЛ$.
2. Встановити дифракційну ґратку на відстані h від лінійки.
3. Наблизити око до ґратки і, розглядаючи дифракційну картину, визначити на лінійці розташування максимумів для різних довжин хвиль і для різних порядків спектра Дані занести в таблицю 2.
4. Розрахувати за формулою (12) довжини хвиль лінійчатого спектру ртутної лампи.
5. Порівняти отримані результати з табличними значеннями довжин хвиль спектру ртуті, дати їм оцінку (див. рис. 5).

Таблиця 2

m	λ (колір)	$d, \text{м}$	$l, \text{м}$	$l_m, \text{м}$	$\lambda, \text{м}$	$\Delta\lambda, \text{м}$	$\delta, \%$
1	синій зелений жовтий						
2	синій зелений жовтий						
3	синій зелений жовтий						

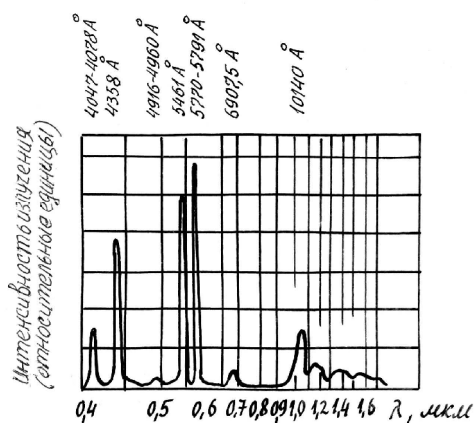
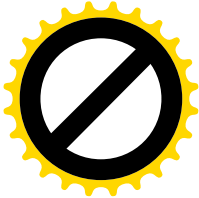
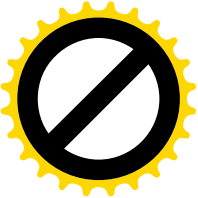

Рис. 5

Завдання 3. Визначення кутової дисперсії дифракційної ґратки

Для визначення кутової дисперсії D потрібно виміряти кутову відстань $\Delta\varphi$ між двома близькими спектральними лініями λ_1 і λ_2 .

Згідно з (3)

$$D = \frac{\delta\varphi}{\delta\lambda} \approx \frac{\Delta\varphi}{\Delta\lambda} = \frac{\varphi_{m1} - \varphi_{m2}}{\lambda_1 - \lambda_2} \quad (13)$$

Значення φ_{m1} і φ_{m2} для двох близьких ліній (наприклад, жовтої і зеленої) можна визначити за даними l_m і h таблиці 2:

$$\varphi_m = \arcsin \sin \varphi_m, \text{ де } \sin \varphi_m = \frac{l_m}{\sqrt{l_m^2 + h^2}} \quad (14)$$

Порядок виконання завдання 3

1. Для двох близьких ліній з таблиці 2 за формулою (11) знайти значення $\sin \varphi_m$, φ_m і визначити $\Delta \varphi_m$. За формулою (13) розрахувати кутову дисперсію D для максимумів різних порядків. Дані занести в таблицю 3.

2. У висновках відобразити, як узгоджуютьс отримані результати з формулою (5).

Таблиця 3

m	$\lambda_{1,м}$	$\lambda_{2,м}$	$\Delta\lambda,м$	$\varphi_{m1},\text{радий}$	$\varphi_{m2},\text{радий}$	$\Delta\varphi_m,\text{радий}$	$D, м^{-3}$
1							
2							

Контрольні питання

1. У чому полягає явище дифракції світла ?
2. Пояснити дифракцію паралельних променів на одній щілині.
3. Пояснити дифракцію паралельних променів на дифракційній ґратці. Записати й пояснити умову максимума дифракційної картини.
4. Пояснити властивості дифракційної ґратки як спектрального приладу. Пояснити фізичний зміст дисперсії й роздільної здатності дифракційної ґратки.
5. Пояснити умови спостереження в даній роботі дифракційної картини й визначення періоду ґратки за допомогою лазера.
6. Пояснити умови спостереження дифракційної картини за допомогою ртутної лампи і визначення довжин хвилі випромінюваного нею світла.
7. Пояснити спосіб визначення кутової дисперсії в даній роботі.

Список використаної літератури

1. Загальна фізика: лабораторний практикум.: Навч. посібник /. За заг. ред. І.Т. Горбачука. – К.: Вища шк., 1992. 510 с.
2. Физический практикум. Электричество и оптика / Под редакцией В.М. Ивероновой. – М. : Наука, 1983. – 815 с.